

4.

DNEVNIK 1942–1951 ALEKSANDRA TIŠME: PANDORINA KUTIJA I DEMONI ODLUKE

Tatjana Rosić Ilić

UDK: 821.163.41 Tišma, A."1942/51"(047.31)

Izvorni znanstveni članak

Sažetak: Predmet analize u ovome članku dnevnički su zapisi književnika Aleksandra Tišme, koji se odnose na razdoblje između 1942. i 1951. godine. Pokušaju subjekta da stabilizuje svoje neuhvatljivo sopstvo suprotstavlja se, uvek kao iznenađenje, materijalnost dnevnika – njegov status predmeta za ličnu upotrebu. Za razliku od neuhvatljivog sopstva subjekta koji pokušava sebe da fiksira u nemogućem poduhvatu simboličko-jezičkog samopredstavljanja, predmetnost dnevnika bez stida stupa u javnost iz koje je nepravedno proterana. Dnevnik postaje dokument. On svedoči, ali šta? Otuda se uvek čini da je otvaranje dnevničkih korica otvaranje Pandorine kutije iz koje će u svet pobeći zloslutni demoni i bića. Imperativ uništenja prati ovu mistiku predmetnosti dnevnika-svedoka: neophodno je uništiti ga pre nego što njegovo svedočenje postane opasno. Svoj dnevnik pisan u periodu od 1942. do 1951. godine Aleksandar Tišma objavio je četiri decenije potom – 1991. godine. Opremio ga je “Objašnjenjima iz 1990” i podnaslovom “Postajanje”. Odluka, koja stoji iza čina objavljivanja četiri decenije starog dnevničkog teksta, začuđuje i intrigira daleko više nego ‘besramni sadržaj’ koji, po rečima autora, šokira; odluka je “tajno oružje” strateškog delovanja dnevničkih beležaka koje su nam ponuđene uz niz brojnih klopki erotskih i moralnih sablazni sa kojima Tišma suočava sebe i svog čitaoca. Cilj ovog teksta je da na primeru objavljivanja dnevnika Aleksandra Tišme još za njegova života ispita prirodu nužno ambivalentne odluke preobraćanja dnevnika iz tajnog poseda u javno političko i kulturno dobro jedne zajednice.

Cljučne reči: dnevnik, razlika, privatni posed, javno dobro, odluka, odgovornost, pisac, subjekt, zajednica

---

Dnevnik i razlika kao konstitutivna karakteristika dnevničkog žanra

U *Dnevniku 1942–1951: Postajanje*, u zapisu datiranom 31. X 1943. Aleksandar Tišma beleži:

Iskušava me misao da izlaz nađem u izdavanju svoga dnevnika, s tim da u njega stavljam *svę* što doživljavam. Ali, u tom slučaju postavilo bi se pitanje odnosa autora prema delu. Jer, ako

bih pisao stvarni dnevnik i tako ga izdao, to ne bi bilo umetničko delo; ako bih pak pisao ‘dnevnik’, onda ne bih učinio ni koraka napred, sem što bih promenio literarnu formu. A forma, to već vidim, nije samo pitanje odluke.¹

U ovom zapisu uočavaju se dva karakteristična momenta koja struktuiraju tradicionalnu predstavu o dnevničkom tekstu. Prvi je ideja da se tekstom kao što je to dnevnik ili autobiografija, može reći “sve”. Drugi je uspostavljanje opozicije dnevnik/”dnevnik” koja odluku da se dnevnički tekst objavi ili “ne objavi”, publikuje ili “ne publikuje”, čini ključnom za žanrovsko određenje dnevnika. Oba zapažanja kao da sugerišu kako je, kada je o dnevniku reč, uvek u pitanju fingiranje. *Da, fingiranje*. Recimo da bi to za sada mogla biti naša ključna reč, preuzeta iz uličnog žargona, bez koje zaista kao da nije moguće reći skoro ništa o estetskom aspektu bilo kog dnevnika/”dnevnika”. Fingiranje, upravo onako kako ga sam autor Tišminog dnevnika praktikuje na ulici, da bi obmanuo i uplašio, tačnije zasenio, nevine i prostodušne prodavačice ljubavi. Fingiranje, upravo onako i onda kada se pišu dnevnicima za objavljivanje; kao i obrnuto – kada se ne pišu za objavljivanje ali se na kraju, nekako, ipak u vidu knjige obelodane.

Umesto reći “fingiranje” mogla bi se upotrebiti i jedna druga reč, takođe uzeta iz žargona, ovog puta medicinskog i psihijatriskog – reč “simulacija”. Što opet ne bi trebalo da bude strano autoru Tišminog dnevnika koji je u određenim trenucima svog “postajanja” očajnički želeo da iz sopstvene svakodnevice pobegne na studije medicine u Zagreb. Ta reč skoro da podrazumeva isto što i reč fingiranje, otkrivajući, ipak, malo više svoju prirodu, kao i prirodu fingiranja samog. Ukoliko su dakle simptom bolesti tj. bolest sama simulirani to znači jednu takvu veštinu u kojoj se, u empatičnom saosećanju sa drugim, sa bolesnim, relativizuju granice zdravlja i bolesti, ludosti i ispravnosti. Ni bolesnik ni lekar sam ne mogu više sa sigurnošću tvrditi da nisu međusobno zamenili svoja mesta. Simulacija, tačnije potreba za njom, jeste, dakle, i sama jedna bolest koja, međutim, preispituje uspostavljanje opozicije bolesno/zdravo na taj način što preti da se transformiše i proširi, poprimajući simptome sve novih i novih bolesti, simulirajući ih, sve do trenutka u kome i zdravlje, baš kao i bolest, postaje samo jedna situacija više koja se može simulirati. Simulacija dakle subverzira ideju da se bez posledica po duhovno zdravlje može uspostaviti istinsko razlikovanje zdravih od bolesnih. Da se ikada može reći “sve”. Da se dnevnik tek tako može ili samo pisati ili naknadno objaviti. Da se može uočiti jasna razlika između dnevnika i “dnevnika”. Između prirodnog nagona da se bolest sakrije i perverzno poriva, najčešće nezaustavljivog, da se ona i zdravima obelodani. No ne leži li u tom porivu upravo zarazna težnja da se i drugi zaraze?

Čin objavljivanja, tako, niti uspostavlja niti potvrđuje razliku između dnevnika i “dnevnika” na način pretpostavljen u zapisu navedenom iz *Dnevnika 1942 – 1951* Aleksandra Tišme. Jer evo “dnevnika” Aleksandra Tišme iz 1991, koji je pisan kao običan dnevnik od 1942. do 1951, naknadno objavljenog, posle četrdeset godina, odlukom samog i još uvek živog autora koji pak u tekstu (napisanom “pre” a objavljenom “sada”) izričito tvrdi da će svoj dnevnik uništiti po svaku cenu baš zato što nije “dnevnik”:

Nikada ranije nisam imao zadnjih misli pišući ovaj dnevnik: smatrao sam da to radim da bih sa nečim (kad već ne mogu sa nekim) podelio dobro i zlo. Samo sam ponekad pomišljao: ko li će se domoći mog dnevnika kad mene ne bude? Sada, pak, valjda od predosećanja nekog kobnog kraja, ne znam po koji put pada mi na pamet: pišem, pišem, a jednoga

¹ Aleksandar TIŠMA, *Dnevnik 1942–1951 (Postajanje)*, Novi Sad 1991., 49. Kurziv T. R.

dana moraću sve to uništiti. Jer ovo ne sme da padne nikom u ruke, zar ne? (Beograd, 21. X 1948)²

Iz ovog zapisa dnevnik se čita kao tekst koji baš zbog toga što se u njemu može reći “sve” mora biti uništen u svojoj nepatvorenoj i autentičnoj formi, pre bilo kakvog obelodanjanja, pre asimilovanja od strane javnog diskursa u kome je “sve” – bez naknadnih umetničkih intervencija i bez prizivanja znaka navodnika koji bi ga transformisali u sopstvenu mutaciju, u nekakav estetski artefakt, u “dnevnik” – nezamislivo.

Izjava tipična, kao i prethodno navedena, za tradicionalno shvatanje dnevnika kao prevashodno intimnog teksta, pisanog isključivo i samo za sebe; teksta koji ne samo da uspostavlja opoziciju fikcionalno/nefikcionalno i umetničko/dokumentarno već i, politički uvek aktuelnu, opoziciju privatno/javno.

Čini se tako da objavljivanje dnevnika poentira priču o dnevničkom žanru, prividno poništavajući ili anulirajući dilemu postavljenu brojnim opozicijama kao što su fikcionalno/nefikcionalno, umetničko/dokumentarno, privatno/javno... Objavljivanjem dnevnik prestaje biti predmetom za ličnu upotrebu, on postaje “knjigom” ili javnim dobrom što znači, u jednom novom obrtu, predmetom od istorijskog i političko-arheološkog značaja, etnografsko-antropološkim predmetom-svedokom u rekonstrukciji nekih prošlih vremena. I eto paradoksa kraja koji to nije. Objavljivanje iznova aktivira svet razlika u kome odvajkada postoji svaki dnevnik/”dnevnik”. Upravo objavljivanjem se aktiviraju pitanja, do tada spokojno nema u tami sopstvenog uvida, ili u tami sopstvene sobe; pitanja o poreklu, prirodi i sudbini pisanog teksta kao takvog, pisanog teksta kao anonimnog, pisanog teksta kao dnevničkog teksta. Ali kako nije ni skriven ni spaljen, ni sklonjen na sigurno niti zauvek uništen, dnevnik/”dnevnik” po samoj prirodi svog porekla uznemiruje i uzbuđuje upravo u času kada je pronađen, od Drugog pročitano, objavljen: u času kada prestaje da bude privatno vlasništvo (zaštićeno u svakom građanskom društvu) i postaje javno dobro. Upravo publikovanje onemogućava anuliranje razlika – ono ih, naprotiv, obnavlja, otvarajući prostor pitanja i odgovora, opsena i demistifikacija pri čemu čitava strategija privida koja struktuirala poetiku dnevničkog teksta dolazi do punog izražaja. Jer upravo publikovanje daje podstrek uvek subverzivnoj radoznalosti čitaoca koji bi da raskrinka privid.

U tom smislu objavljivanje jeste presudno za potvrđivanje i određivanje, ne konačne razlike između dnevnika i “dnevnika”, već bogatstva te razlike koju je neophodno zadržati. Ali ne u u granicama preglednog “dualizma” binarnih opozicija, kako bi to želeo mladi Aleksandar Tišma, već u onom pristupu dnevničkom zapisu koji žanrovski razume dnevnički tekst upravo kao onaj koji nesumnjivost dualističkih hijerarhijskih struktura dovodi u pitanje. Jer dnevnik se konstituiše kroz legalizaciju razlike: neprekidnim metamorfozama sopstvenog (i autorovog) identiteta, nizom ritualnih samo-spaljivanja i vaskrsavanja, transformacijama subjektiviteta koji nikako ne može samog sebe da fiksira, a koji se samoprepoznaje tek u epohalnom procesu u kome uvek iznova, i naizmenično, propadaju i uspeavaju projekti-pokušaji ustanovljavanja koherentnog subjekta i njegovog jasnog samoopredeljenja.

Pokušaju subjekta da stabilizuje svoje neuhvatljivo sopstvo suprotstavlja se, uvek kao iznenađenje, predmetnost dnevnika, njegov status predmeta za ličnu upotrebu i njegovo poimanje sebe kao predmeta koji postaje očigledan tek, gle paradoksa, objavljivanjem ili obelodanjanjem dnevnika. Na to uvek podsećaju brojni opisi materijalnih svojstava dnevnika prisutni u svim dnevnicima/”dnevnicima” npr. veličina beležnice i broj stranica,

² Isto, 180.-181.

boja i dizajn korica, kvalitet hartije i materijala od koga je beležnica tj. predmet napravljen. Ne retko slede i opisi samog mesta na kome se dnevnik/"dnevnik" skriva a koji predmetu dodeljuju i burđovski habitus, njegovo kulturološku matericu-sklonište. Sve to zahteva da preispitamo status dnevnika, ne samo kao privatnog teksta, već i kao predmeta za strogo privatnu upotrebu, predmeta koji poput pribora za ličnu higijenu i pidžame, pripada zaštićenim prostorima u kojima se odigravaju svakodnevni rituali intime. To čini čitavu jednu topografiju u kojoj predmetnost dnevnika prebiva, pažljivo izabrana i zaštićena od svega, osim od vremena koje otkucava na dnevničkim stranicama i koje će se uskoro odraziti i na materijalna svojstva pažljivo izabranog predmeta, podsećajući na njegovu propadljivost: boje blede, mastilo se razliva, stranice se krzaju... Sve to podseća na uživanje čula, na senzualnu zavodljivost koju dnevnik-kao-predmet, i u svom osipanju, poseduje.

U romanesknu strukturu svog dela *Upotreba čoveka* Aleksandar Tišma je interpelirao tekst dnevnika pronađenog u arhivi Matice srpske koji je nazvao "Gospođicin dnevnik": tekst dnevnika umetnut je u roman kao neka vrsta stranog tela (odnosno predmeta) koje postaje tekstualna žiža, ogledalo, u kome se na čudan način odražavaju sudbine likova u romanu. Sam "Gospođicin dnevnik" odlikuje se, pre svega, jednom izrazitom, podrobno opisanom materijalnošću izabranog predmeta:

Gospođicin dnevnik je omanja duguljasta sveska s tvrdim koricama čija hrapava crvena presvlaka podražava zmijsku kožu i u gornjem desnom uglu nosi zlatnim slovima utisnuti natpis "Poesie". Jedan je to od onih spomenara što se poklanjaju devojkicama da bi u njih skupile prigodne zapise svojih najbližih; ali u malom gradu, kakav je Novi Sad uoči drugog svetskog rata, ovo je jedina donekle ukusna i privlačna, jedina intimna vrsta beležnice do koje se za novac može doći.³

U efektu predmetnosti krije se, vrlo često, estetsko preimućstvo upotrebe dnevničke/"dnevničke" forme. Tajna beležnica, zelenih, crvenih ili plavih korica, sa tihim stranicama, možda i sa ironičnim natpisom *Poesie* na istim tim koricama, čak i kada prestaje da bude predmet za ličnu upotrebu, preobražavajući se u knjigu koja postaje javno dobro, i dalje zadržava u sećanju sva čulna preimućstva predmeta: podatnost objekta, glatkoću listova pod vrhovima jagodica, težinu koja ugiba dlan, čulnu zavodljivost. Za razliku od neuhvatljivog sopstva subjekta koji pokušava da samog sebe fiksira u nemogućem simboličkom poduhvatu samopredstavljanja u poretku jezika predmetnost dnevnika/"dnevnika" dostupna je, uprkos svojoj skrovitosti, kao neko obećanje – zapravo svakome.

Dnevnički tekst nas zato uvek suočava sa sobom kao sa predmetom, naknadno se transformišući u "pronađeni tekst" ili "pronađeni predmet" spasen od neznanih zala zaborava objavljivanjem i iznošenjem iz tame privatnog u arenu javnog diskursa. Za razliku od mukle tišine privatnog poseda predmetnost dnevnika omogućava da dnevnički tekst bez stida stupi u javnost iz koje, zapravo i potiče. Iz koje je, čini se čitaocu, bio nepravedno povučen u svoj davni, anonimni život. Subjektivitet je sablasni duh fine beležnice koja se zove dnevnik/"dnevnik" i koja je namučena neuhvatljivim, sablažnjivim, javnosti neprimerenim pokušajima samofiksiranja tog istog subjektiviteta. U toj dualističkoj zbrci dvostruko značenje reči "predmet" doprinosi daljem zapletu: "predmet" označava i sadržaj neke akcije ili pripovedanja, neku vrstu esencije i srži, koja daleko prevazilazi materijalnost dnevnika-objekta. Dnevnik je predmet interesovanja celokupnog bića, njegova samorefleksija i "sadržina". Kontrast koji privlači; dualitet koji budi radoznalost upravo zbog toga što je jasno da neće ostati u preglednim okvirima "dualizma".

³ Aleksandar TIŠMA, *Upotreba čoveka*, Novi Sad 2010., 135.

Pandorina kutija ili: o odluci

Otuda se uvek čini da je otvaranje dnevničkih korica otvaranje Pandorine kutije iz koje će u svet pobeći zloslutni demoni i bića. Imperativ uništenja prati ovu mistiku predmetnosti dnevnika: neophodno je uništiti ga pre nego što on uništi, ne tek sebe, nego i druge. Uništenje dnevnika mora biti ritualno, baš kao što je i sam čin pisanja dnevnika ritualan. Kao što je ritualno i spaljivanje Gospođicinog dnevnika u romanu *Upotreba čoveka*, spaljivanje izvršeno po molbi koju Gospođica upućuje sa samrtne postelje Veri Kroner – molbi da nađe njen dnevnik i spali ga po svaku cenu:

Zapaziće među njima jednu neobičnu, crveno ukoričenu knjižicu, otvoriće je, iznenadiće se kad u njoj nađe rukom pisane nemačke reči, ali njihove crte neće poznati mada će mu se one učiniti odnekud bliske, sve dok u listanju ne bude stigao do poslednje stranice i ugledao druga, drukčija slova, za koja će odmah znati da su Verina. “Ana Drentvenšek, umrla 19. decembra 1940. posle operacije žući.” Cela prošlost će mu se vratiti, stušiti se u njega kao pornica; staviće svesku pod vojničku bluzu i otrčati s njom u kasarnu. Onde će je pročitati, ali će biti razočaran: Gospođica, koju je znao samouverenu do oporosti, otkriva se najednom raznežena, bespomoćna pred životom. Ipak će zadržati svesku, kao jedinstven predmet izvučen iz požara, a predaće je požaru pet godina docnije, po nagovoru i u saglasnosti sa jedinim licem kome je ona takođe nešto značila.⁴

Simbolično spaljivanje, kojim se iznova potvrđuje odluka da se pisanjem dnevnika zapravo ne kaže ništa, da se čuti u “tami” i “tišini” sopstvene privatnosti. Da se umre. Upravo kao što su to osećaju junaci Tišminog romana, svedoci Gospođicine nepojmljive i nepredstavljive privatnosti, svedoci raspadanja te privatnosti na citate i interpretacije, na svađe i zađevice interpretatora, na potiranje kakve-takve celovitosti.

Jer Gospođicin “krik” na dnevnom svetlu gubi svoju autentičnost i dostojanstvo; on postaje neubedljiv i sentimentalni izraz nepoznavanja sopstvene mere koju je Gospođica, vodeći dnevnik, pokušavala da uspostavi. A nepoznavanje sopstvene mere je neizmerno – u tom beznadežnom procesu sunovrata dnevnik je samo utopijski pokušaj da se, u svetu takvom kakav je, uspostavi nedohvatna unutrašnja mera. Kao takav dnevnik je i neka vrsta svetog predmeta koji simboliše sadržaj (predmet) same srži bića otuđenog od svoje sopstvene mere i čiji je plamen uvek simbolički plamen ritualnog samokažnjavanja.

Kakva to sila, međutim, odvajkada nalaže otvaranje Pandorine kutije, uspevajući, kao i u slučaju Aleksandra Tišme, da izdejstvuje štampanje dnevnika/”dnevnika”? Ambivalentna čud simulacije koja će simulirati i samo zdravlje subjekta, njegovu stabilnost i koherentnost, iza koje se krije neumorno perverzna potreba da se još jednom baci opasni pogled u Malstremove vrtloge subjektiviteta? Ili privid uspeha, utisak da je kucnuo čas bezbednosti u kome je “sadržaj” dnevnika najzad postao bezopasan, dopuštajući da se dnevnik prikaže u formi “dnevnika”. Što bi značilo da je njegov sadržaj “objektivizovan”, da je demonska borba subjekta sa samim sobom završena ili je, bar, za nju nađeno zadovoljavajuće kompromisno rešenje. Tako da je predmetnost dnevnika postala opšte i apsolutno svojstvo, odnoseći se i na njegov “sadržaj” a ne samo na materijalna svojstva beležnice u kome je taj “sadržaj” čuvan. I da se sada taj “sadržaj” konačno može izložiti pogledu kao i svaki drugi, dugo i sa pažnjom čuvani predmet.

⁴ Isto, 187.

Sve bi to značilo smrt one razlike u kojoj opstaje sama ideja dnevnčkog teksta. Ali reći kao što su fingiranje i simulacija upozoravaju nas da je možda i sasvim suprotno, da je čas bezbednosti i pomirenja sa sopstvenom nesavršenom merom, čas postanja koji proizilazi iz “postajanja”, samo jedan fingirani odnosno simulirani čas. I posle objavljivanja na snazi je onaj čudesno privlačni i nimalo bezopasni momenat u kome privatno postaje javno; čudni i zanosni čas koji, možda najpresudnije, menja naše političke predstave i o privatnom i o javnom.

Otvaranje Pandorine kutije predstavlja pobedu nad zahtevom za uništenjem dnevnčkog teksta koji se čini neminovnim tokom pisanja teksta a koji, u trenutku kada je borba subjekta sa samim sobom, na bilo koji način, najčešće smrću, okončana, postaje – čini se, izlišan. No, objavljivanje je samo još jedan od gestova koji destabilizuje čvrstu poetičku hijerarhiju binarnih opozicija tradicionalno vezanih za dnevnik/”dnevnik” kao što su fikcionalno/nefikcionalno, privatno/javno umetničko/dokumentarno, objektivizovno/subjektivizovano, predmetno/duhovno itd. Odluka o objavljivanju poentira konstitutivnu razliku u kojoj dnevnički tekst nastaje i opstaje a koja radoznalog čitaoca upozorava da se objavljivanjem dnevnčkog teksta borba subjekta sa sopstvenom sudbinom ne završava već, naprotiv, nastavlja. Ono što je u trenutku svog nastajanja bilo nezamislivo objaviti, nezamislivo u javnosti predstaviti, nezamislivo otuđiti, i tako otuđeno, ponovo prihvatiti kao sopstveno, u objavljivanju dnevnika pojavljuje se kao demon sopstvene Drugosti koja se uvek iznova, i na svetlosti štampanog slova, obračunava sa samom sobom i sopstvenom, sablažnjivom zazornošću o čijoj je zastrašujućoj moći pisala Julija Kristeva.

Naše je pitanje šta je srž te Drugosti u slučaju *Dnevnika 1942–1951* Aleksandra Tišme?

Zalog smisla: “biti pisac”

Istina je da nam dnevnici Aleksandra Tišme duguju objašnjenje o prirodi odluke o njihovom objavljivanju. Tim povodom postavlja se nekoliko pitanja. Zašto je i da li je objavljivanje prvog dnevnika Aleksandra Tišme čin politički i poetički presudniji od činjenice da je Aleksandar Tišma nastavio da objavljuje svoje “dnevnik” i posle 1991. godine, stalno ih dopunjujući i spominjući ih u većini svojih intervjua, da bi oni, konačno, svetlost dana u celini ugledali 2001. godine? U obimni tom celokupnih Tišminih dnevnika uključena je i dnevnička knjiga “Postajanja”, o kojoj je ovde reč. Znači li to da je istina ono što Tišma tvrdio u predgovoru za svoj celokupni *Dnevnik 1942–2001*, nazivajući ga umetničkim delom tj. smatrajući ga, ipak, “dnevnikom”.

Pošto je bio tajan (dnevnik, prim T. R.) pobojavao sam se bio na početku međujugoslovenskog rata da bi usled neke nesreće – požara, bombe, šta znam ja – mogao iz nepoznatosti propasti pravo u nepostojanje, pa sam prepisao prvih njegovih devet godina i štampao ih najpre u časopisu “Književnost”, a potom, 1991, kao knjigu kod Matice srpske pod nazivom *Dnevnik 1942–1951*.

Zašto sam odštampao baš te i samo te godine dnevnika? Zato što sam do 1951. godine bio kao pisac anonimn – tada je tek objavljena u Letopisu moja prva tvorevina, priča Ibikina kuća – a lično samostalan, dok se negde u isto vreme pojavila u mom životu često pominjana Sa. Moja docnija supruga. Verovao sam da zabeleške do te, 1951. godine, pa i one indiskretne, mogu biti štampane bez rizika da nekog povrede, a da objavljivanje daljih zabeležaka, iz vre-

mena kada već nosim obaveze deklarisanog pisca i oca porodice, moram odgoditi i tekstove očistiti od iskaza koji nekome mogu biti neprijatni.⁵

Da li bi trebalo verovati razlozima koje autor navodi o publikovanju prve knjige *Dnevnika*? Ili je reč o nečem sasvim drugom? Svoj dnevnik pisan u periodu od 1942. do 1951. godine Aleksandar Tišma opremi je – naknadno- “Objašnjenjima iz 1990” i podnaslovom “Postajanje”. Šture napomene dešifruju inicijale Tišminih poznanika, prijatelja i kolega iz tog perioda, objašnjavajući i šta se sa nekima od njih desilo kasnije – u životu ili u opusu samog Aleksandra Tišme, i dopunjuju katkad nejasne podatke o pročitanoj literaturi. Podnaslov, kao i preciznost sažetih napomena, činu objavljivanja daje ozbiljnost i time kao da se potvrđuje davno doneta odluka o poništavanju privatnog karaktera teksta *Dnevnika*, odluka o njegovom opredmećenju, o pre-imenovanju u “umetničko delo”.

Zašto? I o kakvom je to “postajanju” u prvoj knjizi Tišminih dnevnika zapravo reč? Ukupno gledano to je naizgled jednostavna priča o ispunjenju sna, o “postajanju piscem” u turbulentnim i nemirnim (kako mladičkim tako i političkim) vremenima tokom i neposredno posle Drugog svetskog rata u novoj državi, komunističkoj Jugoslaviji. Priča napisana od strane jednog momka mešanog porekla koji je imao nesrećno detinjstvo i koji se osećao strancem u zemlji u kojoj je živeo, a koji izrasta u čoveka sa sklonostima ka drugačijem i dalekom, izrazitog individualistu bez istinskog i jasnog osećanja pripadnosti, u kosmopilitu-mizantropa osuđenog na palanački život u malom gradu. U pretposlednjem odlomku *Postajanja*, u zapisu od 24. I. 1951, Tišma sumira iskustvo ovakve svoje životne pozicije:

Odakle meni tvrdoća, lukavstvo, prodornost? (...) Kada se to prekinulo u meni? Tada kada su nesloge u kući zapretile da me unište svojim pritiskom pa sam u svom plačljivom očajanju najzad zaključio da se radi svog spasa moram izdvojiti, graditi nezavistan život (u ono vreme, u svojoj desetoj, dvanaestoj godini, život okrenut knjizi, mašti)? Ili tada kad sam, došavši u dodir sa širim društvom (u školi, u skautima) otkrio rasni stid pa uvideo da moram da se ogradim zidom kako bih ostao neizložen poruzi i poniženjima?⁶

S druge strane, uporni egoizam na kome Tišma insistira kao na istinskom osnovu svake, pa i sopstvene, životne orijentacije otkriva i drugu stranu sna o postajanju piscem, priču o oportunistu i konvertitstvu, o paktu sa ideologijom i režimom u kome se Tišma nije osećao ugodno ali sa kojim je intenzivno i relativno uspešno saradivao. U trenucima kada shvata da mu je to neophodno Tišma odlučuje da se potrudi oko svog društvenog statusa: “Kada me je dežurni izveo na raport bio sam blizu očajanja i smišljao kako bih se opet što skorije povezao sa organizacijom komunista (7. VIII 1947).”⁷ U ovoj ambiciji Tišma uspeva pa u zapisu od 30. V 1948. izveštava o pisanju biografije za pristup u Komunističku partiju iz koje će biti izbačen 1952. (što se kao podatak može pronaći u njegovim kasnijim dnevničkim zapisima):

Pisao sam biografiju za prijem u partiju. I začudo ono što sam uvek zamišljao kao teškoću, ispalo je prosto – posle malo razmišljanja napisao sam sve o svom građanskom poreklu i rasnom stidu. Malo sam lagao pokazujući sebe hladnokrvnijim i smelijim pred opasnostima u okupaciji.⁸

⁵ Aleksandar TišMA, “Predgovor”, *Dnevnik 1942–2001*, Sremski Karlovci – Novi Sad 2001., 5.

⁶ Aleksandar TišMA, *Dnevnik 1942–1951 (Postajanje)*, Novi Sad 1991., 246.-247.

⁷ *Isto*, 113.

⁸ *Isto*, 152.

Kao član partije koji pokušava da podigne svoj radni elan i ideološku mobilnost, Tišma pokušava da savlada otpor prema posleratnom društvenom aktivizmu i da shvati srž marksističke ideologije i prakse. Čita marksističku literaturu, ekstatički pohvalno se izražava o jednom Staljinovom tekstu, ali neprekidno je u sukobu sa kolektivističkim duhom vremena koji mu oduzima njegovu privatnost, njegovo građanstvo. Istinski sukob počinje tokom rezolucije Informbiroa 1948. a u zapisu od 26. XI 1950. Tišma kroz razumevanje ovog istorijskog događaja demistifikuje čitav partijski pokret:

Osnovni motiv informbirovaca je nezadovoljstvo, razočarenje što socijalizam ne rešava pitanje lične sreće a donosi niz teškoća, nepravdi. Rezolucija IB je samo ona eksplozija koja je ljude istrгла iz apatije, a njen blesak ih je u tolikoj meri zasenio svojim "principijelnim" jezikom i kritičnošću da su u prvi mah svi pomislili: "Evo razjašnjava se uzrok mog nezadovoljstva, i prihvatili je. (...) jer je i on, pokret, imao svoj blesak, koji je njegovim akcijama (demonstracijama, deljenju letaka, čitanju zabranjenih knjiga, pa i likvidaciji protivnika) davao sjaj heroizma, noseći u svet svakodnevnih stvari egzaltaciju, poeziju, indijanštinu."⁹

Podsetimo se, ovom prilikom, činjenice da je Tišma uporno pokušavao da dobije pasoš za odlazak na studije van zemlje, ali kada ga je konačno dobio njegova književna karijera već je imala jasne obrise:

Kada sam se 1945. prijavio na konkurs za francusku stipendiju, neko u komisiji, koja je predstavljala tadašnju Srbiju, nije mi dozvolio da je dobijem i domognem se željene Evrope. Srbija me je sprečavala da svoju želju ostvarim sve do 1956. Godine, kada se politika izdavanja pasosa promenila zbog gastarbajtera i deviza koje će oni doneti ali sam ja tada već bio prestar da bih promenio jezik i karijeru.¹⁰

Mala književna grupa koja je podržavala Tišmu u spisateljskom radu predstavlja građansku srž novosadske književno-akademske scene. Najistaknutiji njeni članovi su Mladen Leskovac, Milan Kašanin i Boško Petrović, a prvi Tišmin rukopis koji doživljava uspeh nije s predumišljajem pisana ratna priča "Četrdeset i prva" već "Ibikina kuća", ljubavna povest sa ratnom pozadinom, povest dakle o najdekadentnoj od svih buržoaskih tema – o luksuzu ljubavi u vremenima političkih previranja – "o jednoj Mađarici, podvodačici, koja ne razume jugoslovensku revoluciju".¹¹ Pa čak i samo vođenje dnevnika nekako izgleda kao buržoaska navika brige za sopstveno samooblikovanje i sebezprepoznavanje, a dnevnik se čini luksuznim predmetom koji povlađuje hedonizmu svog vlasnika i njegovim izoštranim čulima pre nego njegovoj asketskoj borbi za disciplinovanje sopstvenog spisateljskog talenta. No spor hedonizma i asketizma nije u istoriji književnosti ni nepoznat ni redak: to je večni spor u kome se vodi borba za piščevu dušu – piščev dnevnik retko kad ne svedoči o toj borbi. Svedočenje "dnevnika" je utoliko uspešnije i važnije ukoliko je opus pisca zaokružen i poentiran, iskupljujući, u nekoj vrsti montiranog sudskog procesa, njegovu izgublenu "dušu". Nije li to slučaj i u trenutku objavljivanja Tišminog dnevnika? Ne koristi li Tišma postignuće postajanja profesionalnim piscem kao zalog smisla, kao iskupljenje, kao neku vrstu zaklona iza koga nam šapuće kakva je zapravo istina o biografiji jednog uspešnog pisca bivše Jugoslavije i zbog čega tog i takvog pisca možemo i moramo opravdati?

Biti piscem pojavljuje se u Tišminom dnevniku kao alibi za mnoge ideološke i društvene kompromise: profesija pisca razotkriva se u svojoj brutalnoj amoralnosti, u ničeanskoj volji

⁹ *Isto*, 239.-240.

¹⁰ Aleksandar TIŠMA, *Dnevnik 1942–2001*, Sremski Karlovci – Novi Sad 2001., 1028.

¹¹ *Isto*, 535.

za moć, u svesti o tome da za one koji nisu uspeli nema opravdanja dok za one koji jesu ostvarenje njihovog sna biti piscem jeste, po sebi, iskupljenje. Nikola Milošević pokušava da ukaže na opravdanost ovih kompromisa i na neminovnost istorijsko-političkog profila pisca koji nam Tišma nudi u sopstvenom liku, ističući kako je u totalitarnim vremenima svoje mladosti Tišma morao pronaći neku vrstu “narkotika” za život u postojećem režimu. Po Nikoli Miloševiću ti narkotički porivi ispoljavaju se u dnevniku kroz četiri snažna psihološka impulsa: kroz potrebu za profesionalnom identifikacijom, kroz egzistencijalnu želju da se osvoji i sačuva sopstvena pozicija u životu, kroz erotsku megalomaniju i, konačno, kroz strasni porivom za identifikacijom sa nekim kolektivom.¹² Sve to ipak nije bilo dovoljno da se pisac “sam sebi sviđi” i u toj pukotini krije se, tvrdi Milošević, “najdublji motiv njegovog ponašanja na političkoj sceni i njegove ideološke opcije iz tih prvih poratnih godina”.¹³

Svoj moralni profil Tišma puta nekoliko varira u svom dnevniku. Navešćemo samo dva opisa koja iznova obnavljaju razliku privatno/javno rastačući njene granice:

U karakteristikici koju mi je danas Miro pročitao, a koju su napisali on, Saša i Bubo, stoji da sam bolesno ambiciozan, komotan, slabog karaktera, precenjivač svojih sposobnosti i osobe-njak. Sa opštedruštvenog gledišta sve ovo je tačno, sa partijskog – još više. Ali kako izgledam ja pred ovakvom slikom svoga bića. Kao i uvek – ponižen, zbunjen. (...) Stranac sam i šta mi vredi da se postavljam među ljude sa kojima nemam zajedničkih crta. Ali sam sa druge strane previše slab da se otkinem od ljudi i ostanem sam. Valjda zato što je društvo suzilo mogućnost izbora – ili si za nas ili protiv.¹⁴

I:

Radi se o stvarno neljudskom odnosu, mehanizmu, robotizmu – o nekoj mrzovoljnoj racionalnosti (...) koja se ipak uklapa u sasvim iracionalnu koncepciju života. Jer ja niti želim neki zvaničan položaj u Matici, niti želim neku slavu, to jest, ja to želim ali ne prevazilazeći okvire primerene ambicioznom mladiću. Dai ne govorimo o rezultatima: ja sam sitan činovnik, nepoznat i malo plodan pisac, čovek bez uticaja na društvo. A opet, moje postupanje je postupanje jednog racionaliste-sebičnjaka. Tu se javlja stara protivurečnost između moje sklonosti onom što ja zovem “askezom” i moje lude težnje za legalizacijom, to jest osvajanjem mesta među ljudima. (23. I 1951)¹⁵

Tišmino nastojanje da se, pišući dnevnik, sam sebi sviđi očigledno je propalo. Ali projekat pisanja dnevnika bio je projekat za budućnost, u njegovoj suštini stoji dvoumica – uništiti i/li objaviti – koja se razrešava mnogo decenija pošto je prva knjiga dnevnika pisana. Otuda odluka, koja stoji iza čina objavljivanja četiri decenije starog dnevničkog teksta, začuđuje i intrigira daleko više nego ‘besramni sadržaj’ koji po rečima autora šokira jednog od prvih čitalaca njegovog dnevnika; odluka o objavljivanju uvek je “tajno oružje” strateškog delovanja dnevničkih beležaka koje su nam ponuđene na čitanje i njeno je dejstvo subverzivnije od brojnih klopki erotskih i moralnih sablazni sa kojima Tišma, suočavajući se, suočava i svog čitaoca.

¹² Nikola MILOŠEVIĆ, “Jevandelje skepticizma”, *Dnevnik 1942–1951 (Postajanje)*, Novi Sad 1991., 16.-17.

¹³ *Isto*, 19.

¹⁴ Aleksandar TIŠMA, *Dnevnik 1942–1951 (Postajanje)*, Novi Sad 1991., 194.-195.

¹⁵ *Isto*, 245.

Potisnuto pitanje odgovornosti: “biti građanin”

Da li se samooblikovnje autorskog subjekta završava objavljivanjem njegovog mladalačkog dnevnika koji bi trebalo da okonča prošlost proračunatog podzemnog rata koji je mladi, beskrupulozni i sobom obuzeti pisac vodio protiv političkog sistema i socijalnih konvencija? Može li Tišma mirno da nastavi sa objavljivanjem svojih “dnevnika”, svog poslednjeg umetničkog dela, prevodeći u procesu samooblikovanja samog sebe u potpunosti, bez ostatka, u javnost profesije pisca? Može li svoje private dnevničke, nekada namenjene uništenju i potpunoj anonimnosti (videti gore citirane zapise), pre-imenovati u “posebno književno ostvarenje o čijoj sam se budućnosti morao postarati kao i o svima ostalima”? Jer činom štampanja proces samooblikovanja se nastavlja, obnavljajući razliku konstitutivnu za dnevnički žanr, razliku koja je u srži sukoba autorskog subjekta sa predmetnošću sopstvenog dnevnika odnosno dnevnika teksta.

U slučaju Tišminih dnevničkih zapisa može se postaviti pitanje u kom pravcu je zapravo proces samooblikovanja krenuo; šta se to iz prošlosti, osim priče o intelektualnom konvertitstvu i mimikriji te egzistencijalnom konformizmu i profesionalnoj ambiciji, moglo još otkriti i staviti javnosti na uvid radi opšteg dobra. Ili, ako želimo postaviti pitanje drugačije: šta je to u ovoj priči o ostvarenom snu o uspehu moglo biti presudno za ponovni process preispitivanja i redefinisivanja subjekta zvanog “pisac” u bivšoj i sadašnjoj kulturi post-jugoslovenskog prostora.

Tišma, deklarisan protivnik građanskog rata u Bosni i režima Slobodana Miloševića, oseća, naime, obavezu da objasni zbog čega je rešio da svoje mladalačke dnevničke štampa baš 1991. godine i zbog čega je te iste godine štampao samo knjigu *Postajanja* dok su se celokupni *Dnevnici* pojavili tek deset godina kasnije, dve godine pre pišćeve smrti. Nekoliko stvari se može pročitati iz Tišminog obraćanja potencijalnim čitaocima *Dnevnika*. Jedna od njih, najdramatičnija, iako saopštena vrlo tihim, smirenim tonom jeste priznanje o potrebi, o neophodnosti građanske pristojnosti. Pomalo cinično zvuči Tišmin opis samog sebe kao “deklarisanog pisca i oca porodice” ali ima nekog mirnog dostojanstva u ovim konačno pronađenim i ispunjenim društvenim ulogama od strane mladića koji je patio od samoprezira, samoponiženja i rasnog stida. Tišma, naime, u *Postajanju* kontinuirano ističe kako je vrlo rano svoju drugost osetio kroz ono što u svom dnevniku zove “rasni stid” a što je zapravo komplikovani osećaj jevrejske (ne)pripadnosti zajednici, “bol i stid zbog polujevrejskog porekla i (...) stid zbog svog stida” (zapis od 3. IX. 1945).¹⁶ Tišma na više mesta pominje problem svog jevrejskog identiteta i zagonetnu dilemu stida vezanu za njega:

Bilo je to ovako: čitao sam “Das Erbe im Blut” od Lewishona i iz Arthurovih lomljenja izvuкао zaključak da mi se ne valja odupirati jevrejstvu u sebi – svojoj pravoj ličnosti. (5. XI. 1945)¹⁷

i

Karakteristično je da mi je Č., kao primer za ugledanje u pisanju imenovao Babelja i M. Golda, dakle dva Jevrejina, što me je isprva šokiralo, ali i na izvestan način oslobodilo nekog tereta. (8. XI. 1945)¹⁸

¹⁶ *Isto*, 87.

¹⁷ *Isto*, 90.

¹⁸ *Isto*.

Ovo osećanje polutanstva, anacionalnosti, polusrpstva i polujevrejstva, pominje se tokom celog Tišminog *Dnevnika* a pojačava se uvek u kriznim političkim godinama i prekratima (1971. godina i Maspok, početak Miloševićeve vlasti tokom 1989. godine i raspad Jugoslavije 1991. godine). Ono što je, međutim, bilo karakteristično za epohu opisanu u *Postajanju* jeste osećanje političkog poniženja intezivirano upravo pomenutim osećanjem rasnog stida kao i stida zbog stida: rasni stid, stid dvojakog genetskog porekla, povezan je i sa stidom zbog klasnog porekla, sa stidom zbog nastojanja (često uspešnih) da se poništi sopstveno građansko poreklo. Sa stidom zbog stida od svog građanskog porekla. Kada Tišma 1991. godine objavljuje svoj prvi dnevnik on nam predstavlja sebe-kao-pisca koji je pokušavao da zaboravi obavezu svog građanskog porekla, iako nikada za tim građanskim nije prestao da žudi i da mu daje prednost kao materijalnom i duhovnom izobilju, kao prostoru izbora. Tišma ne uspeva sebi da se svidi upravo zbog toga što poriče svoje građanstvo od koga ne odustaje i kome se, jednim neverovatnim obratom kakav je odluka o štampanju dnevnika, subverzivno vraća.

Neka vrsta stida prati i ovu odluku o objavljivanju koja Tišmin dnevnik/”dnevnik” nudi javnosti na uvid kao artefakt za rekonstrukciju jedne duhovno-istorijske epohe koja je prethodila epohi “međujugoslovenskih ratova” i političkom suočenju sa odsustvom građanskog društva, ugroženog i rastakanog još od Drugog svetskog rata. Taj stid je, po Tišmi, imanentan građanskoj pristojnosti i građanskom doživljaju sveta kao i onome što on zove vođanskim mentalitetom, a na šta se posle početka raspada bivše Jugoslavije više puta osvrće u brojnim svojim intervjuima:

Mentalitet građana podrazumeva i izvesno povlačenje od odgovornosti, od teskoća i od isticanja. Vođanin neće da bude čelnik ni rukovodilac. Zbog nekog građanskog ponosa, ili neke građanske diskrecije njega je stid da izađe za neku govornicu i da počne da viče ‘drugovi i drugarice’ juče, danas ‘gospodo i gospođe’ a sutra ‘banditi i banditkinje’... On se toga stidi.¹⁹

Ili u intervjuu za nemački list “Špigl”:

To je mentalitet na severu zemlje, u panonskoj ravnici, koja je veoma obeležena ratarski i višenacionalno. Jezgro Srba su pre brđani, jaki na reči, razgovorni, poklonici mita, zapaljivi i ni najmanje melanholični. Ono što, pre svega drugog, nedostaje Srbima, jeste jedno ustaljeno građansko društvo – i zbog toga, takođe, ne može da se formira prava opozicija koja veruje u građanske slobode.²⁰

Ali taj stid može se čitati i kao neka vrsta izvinjenja i alibija pred sopstvenom političkom prošlošću koje Tišma ne prestaje da se stidi ali ne pristaje ni da je se odrekne. Iz perspektive aktuelnih političkih dešavanja Tišmi je moralo biti jasno da će njegov dnevnik biti čitan u jednom sasvim određenom političkom kôdu koji zahteva da se jednom zauvek razreši spor između građanske odgovornosti društvu i privatne autorske odgovornosti za sopstveni tekst. O tom nepomirljivom raskolu koji prati polemiku o statusu pisca kao javne figure u političko-društvenom životu, Tišma često daje izjave u brojnim intervjuima tokom poslednje decenije XX veka, veka holokausta. Na pitanje novinara nemačkog lista “Špigl”

¹⁹ Aleksandar TIŠMA, “Posmatrač ljudskih strasti”, intervju za AIM, Novi Sad, 27. 1. 1996. (<http://www.aimpress.ch/dyn/pubs/archive/data/199601/60127-003-pubs-beo.htm>).

²⁰ Aleksandar TIŠMA, “Pesimista je uvek u pravu”, intervju dat za nemački list “Špigl” – prenet u beogradskom nedeljniku NIN 15. 4. 1999. (<http://web.arhiv.rs/Develop/Glasonose.nsf/9124349e3076fd1cc1257298004a7216/ec4216c9ae09accac12572ad00539924?OpenDocument>).

da li se oseća moralno obaveznim da napíše roman u kojima će opisati događaje vezane za “međujugoslovenske ratove” Tišma odgovara:

Pravim razliku između privatnog života u kojem postoje telesna i duhovna zadovoljstva i patnje, s jedne strane, i organizovane politike koja počiva na kolektivnim idejama i značenjima, s druge. Literatura u mom poimanju pripada privatnom životu, ona se troši pojedinačno. Kad se literatura umeša u politički svet parola i velikih reči, ona postaje kičerska.²¹

A novinarki Mileni Putnik koja spominje da je “Poruka pisaca” upućena sa Devetog kongresa književnika održanog u bivšoj Jugoslaviji počinjala rečenicom “Pisac mora da bude savest svoga vremena i svoga društva”... Tišma odlučno kaže:

Tu prvu rečenicu nije trebalo ostaviti. To nije istina. Pisac je čovek kao i svaki drugi. (...) Znamo da je bilo pisaca koji su bili ideološki pooptpuno angažovani na strani uništenja. Nije pisac, samim tim sto je pisac, imun na negativne osobine. (...) Pisac nosi lične strasti u sebi, i ne treba očekivati od pisca da on bude drukčiji od ostalih ljudi, samo zato što ima talenat da nešto opiše, da nesto učini prisutnim u recima. On je, ipak, samo čovek.²²

Ovakvi odgovori zvuče čudno kada se ima u vidu Tišmin politički, anti-miloševićevski angažman tokom devedesetih godina prošlog veka. Ali i taj angažman Tišma često oseća kao konvertistvo, sebični proračun, kukavičluk... Kao što i svoje dnevnike krije u “dnevnike”, u formu umetničkog dela, tako i svoj intelektualno-politički angažman Tišma često predstavlja kao deo kameleonske borbe za sopstveno delo i karijeru, borbe koja traje do kraja njegovog života. Pitanje je da li se iz te perspektive Tišma mogao, toliko decenija posle svog prvog dnevnčkog teksta, samome sebi svideti? I nije li objavljivanje dnevnčkih zapisa bio čin građanske hrabrosti kojim je želeo da poništi svoj konformizam i konvertitstvo o kome se, tokom *Dnevnika*, toliko puta ispovedao?

Tišma je odlučno i brižno, za svog života, stavio na uvid javnosti svoje dnevnčke beleške koje često svedoče o izdaji ideala građanske pristojnosti kome je, paradoksalno, doživotno ostao privržen. *Dnevnik Aleksandra Tišme* (pa i *Postajanje* kao njegova prva knjiga) je ovakvom odlukom o objavljivanju vraćen, uprkos Tišminom insistiranju na “umetničkoj formi” *Dnevnika*, svojoj predmednosti, svojoj funkciji dokumenta odnosno dokaza u postupku koji bi građansko javno mnjenje moglo da povede protiv njegovog autora. Ovaj dobrovoljni čin ritualnog samospaljivanja u javnosti i za javnost, a u prisustvu sopstvenog dnevnika kao ključnog svedoka koji optužuje, čini Tišminu odluku o objavljivanju *Postajanja* činom građanske hrabrosti kojim pisac ponovo želi preuzeti odgovornost za zaboravljeno pozvanje – *biti građaninom*. Ovaj čin hrabrosti podseća na način na koji je Tišma u svom romanu *Knjiga o Blamu* opisao čuveni istorijski događaj genocida nad novosadskim življem (prevashodno jevrejskim, romskim i srpskim) izvršen na zaleđenom Dunavu u zimu 1942. godine. Miljenko Jergović piše da je Tišma u tom romanu:

(...) na čudovišan način demonstrirao načelo, jedino moguće i moralno, po kojem umjetničko djelo s temom holokausta na čitatelja treba proizvesti nepodnošljiv dojam. Nema uživanja u vlastitoj ispravnosti i nema utjehe. U književnosti, kao ni u životu, ljude se ne smije vrijeđati viškom suosjećanja i lažne sućuti.²³

²¹ Isto.

²² A. TIŠMA, “Posmatrač ljudskih strasti”.

²³ Miljenko JERGOVIĆ, “Tišma, utjeha jevrejskih pasa”, 29. 8. 2010. (<http://www.jergovic.com/subotnja-matineja/tisma-utjeha-jevrejskih-pasa/>).

Ali u slučaju objavljivanja dnevničkog teksta, ne mogu se zaboraviti reči od konstitutivnog značaja za dnevnički žanr, reči kao što su fingiranje i simulacija. One podsećaju da se odlukom o objavljivanju nastavlja proces samooblikovanja i samopreispitivanja subjekta pri čemu se, u *Dnevniku* Aleksandra Tišme, taj subjekt neprekidno preobraća iz pisca u građanina, i obratno. U tom preobraćanju nema nikakve garancije da će pisac biti i građanin, kako se to često od intelektualaca i umetnika očekuje. Niti se može očekivati da se građanin, uvek sklon da štiti sigurnost svoje pozicije i imovine, može preobratiti u odgovornog intelektualca. Pisac, bez uverenja u vlastitu ispravnost, fingira da je građanin; građanin simulira, bez ikakve katarze utehe, da je intelektualno odgovorni subjekt.

U samoj prirodi građanskog identiteta, tvrdi Tišma, je neka vrsta povlačenja, neagresivne političnosti; u samoj biti pisca je izolacija i samotnički život. Čini se da između ova dva identiteta postoji korespodencija, čini se da Tišmina građanska koncepcija pisca nudi uvide u način na koji se uspostavlja dijalog između ovih različitih identiteta čija je sličnost u tome što su oba, i spisateljski i građanski, istovremeno i privatni i javni. Objavljivanje Tišminih dnevnika svedoči, međutim, čak i na primeru same spisateljske karijere Aleksandra Tišme, da se u jugoslovenskom društvu i kulturi između ove dve uloge, uloge građanina i uloge pisca, otvorio jaz i ukinuo dijalog. Raskol između građanina i pisca, svedoči Tišmin *Dnevnik*, traje i pre i u vreme “međujugoslovenskih ratova” kao i u postjugoslovenskom kulturnom procesu tranzicije.

“Biti piscem” ili javnom intelektualnom figurom na prostorima bivše Jugoslavije odavno nije isto i odavno je već u sukobu sa obavezom zvanom “biti građaninom”. Na kulturnom prostoru bivše Jugoslavije intelektualac je kao javna figura zavađen sa građaninom u sebi na više načina. Skoro pa nepomirljivo. Isto kao što je građanin na Balkanu lišen osećanja za svoju intelektualnu odgovornost i društvenu solidarnost. Skoro pa potpuno. Možda je to upravo onaj najsumorniji no ujedno i najdragoceniji političko-kulturološki uvid koji nam je omogućen objavljivanjem mladalačkih, kao i potonjih, dnevnika Aleksandra Tišme.

ALEKSANDAR TIŠMA'S *DIARY*: 1942–1951 – PANDORA'S BOX AND DEMONS OF DECISION

Summary: Aleksandar Tišma published his diaries during his life: the first book of his *Diary 1942–2001*, the *Diary 1942–1951*, was published in 1991 – ten years before the other volumes. The authors' decision to publish his private diary in such a way represents “secret narrative weapon” which attracts attention and puts some questions connected with the role of the intellectuals in the wars at the space of former Yugoslavia in the second half of 20th century. This decision provokes and re-establishes the public/private opposition as the constitutive difference of diary as genre. Playing with the other constitutive oppositions of the diary genre such as diary text/the thing for personal use, subjectivity/objectivity, political/personal, non-fictional/fictional Tisma discovers authorship/citizenship gap in his personal life and paradoxical absence of inner dialogue between Tisma-writer and Tisma-citizen roles. The aim of the paper is to analyze this gap and to explore the way in which Tisma's decision about publishing *Diary 1942–1951* a) discovers conflict between authorship and citizenship in cultural space of former Yugoslavia and b) transforms diary from the private possession into public good, into cultural and political heritage of the community.

Keywords: diary, difference, public/private, citizenship, authorship, private possession, public good, transformation, decision, publishing

Literatura

Miljenko JERGOVIĆ, “Tišma, utjeha jevrejskih pasa”, 29. 08. 2010. (<http://www.jergovic.com/su-botnja-matineja/tisma-utjeha-jevrejskih-pasa/>).

Aleksandar TIŠMA, *Dnevnik 1942–1951 (Postajanje)*, Novi Sad 1991.

Aleksandar TIŠMA, *Dnevnik 1942–2001*, Sremski Karlovci – Novi Sad 2001.

Aleksandar TIŠMA, “Pesimista je uvek u pravu”, NIN, 15. 04. 1999. (<http://web.arhiv.rs/Develop/Glasonose.nsf/9124349e3076fd1cc1257298004a7216/ec4216c9ae09accac12572ad00539924?OpenDocument>).

Aleksandar TIŠMA, “Posmatrač ljudskih strasti”, AIM, Novi Sad, 27. 01. 1996. (<http://www.aim-press.ch/dyn/pubs/archive/data/199601/60127-003-pubs-beo.htm>).

Aleksandar TIŠMA, *Upotreba čoveka*, Novi Sad 2010.

INTELEKTUALCI I RAT 1939.–1947.

**Zbornik radova s međunarodnog
skupa Desničini susreti 2011.**

Uredili

Drago Roksandić
Ivana Cvijović Javorina

Filozofski fakultet u Zagrebu
Plejada
Zagreb, 2012.

Biblioteka DESNIČINI SUSRETI

sv. 6

Nakladnici

Filozofski fakultet u Zagrebu, Centar za komparativnohistorijske i interkulturalne studije
Plejada d.o.o., Zagreb

Za nakladnike

Damir Boras
Igor Ranić

Uredništvo

Drago Roksandić
Ivana Cvijović Javorina
Bojan Đorđević
Branimir Janković

Recenzenti

Damir Agičić
Zvonko Kovač
Velimir Visković

*Tiskanje ove knjige potpomogli su Ministarstvo kulture Republike Hrvatske i
Gradski ured za obrazovanje, kulturu i šport grada Zagreba*

Fotografija na naslovnici

Vladan Desnica (iz fotodokumentacije dr. sc. Uroša Desnice)

Copyright © 2012., Plejada, Zagreb

ISBN 978-953-7782-16-0

INTELEKTUALCI I RAT 1939.–1947.
Zbornik radova s Desničinih susreta 2011.
Drago Roksandić, Ivana Cvijović Javorina (ur.)

Izvršni nakladnik
Plejada d.o.o.
Zagreb, VIII. južna obala 17
tel./faks 01/3906-533
e-mail: plejada@plejada-zg.hr
www.plejada-zg.hr

Izvršni urednik
Ilija Ranić

Grafička oprema
Nenad B. Kunštek

Lektura
Ivana Filipović Petrović
(tekstovi na hrvatskom jeziku)

Idejno rješenje naslovnice
Marko Maraković

Grafičko oblikovanje naslovnice
Ana Pojatina

Tisak i uvez
Tiskara Zelina d.d., Sveti Ivan Zelina
srpanj 2012.

CIP zapis dostupan u računalnom katalogu Nacionalne i sveučilišne
knjižnice u Zagrebu pod brojem 811798.

CENTAR ZA KOMPARATIVNOHISTORIJSKE
I INTERKULTURNE STUDIJE

INTELEKTUALCI I RAT 1939. - 1947.

Zbornik radova s Desničinih susreta 2011.

Uredili
DRAGO ROKSANDIĆ
IVANA CVIJOVIĆ JAVORINA